

Azonosságtudat és nemzeti hovatartozás

Az utóbbi évek publicisztikájában megszorodtak az „identitásról” szóló eszmefuttatások. Az identitás fogalma, amely már egyszer befutotta a maga karrierjét (a szubjektum-objektum azonosságaként a klasszikus német filozófiában), a mai szociálpszichológiában az egyén (vagy akár egy csoport) azonosságtudatát vagy önazonosságát jelentő műkifejezésként honosodott meg. Eredeti dialektikus értelméből itt is sokat megőrzött: nem csupán a személyiség társadalmi meghatározottságával vet számot, hanem az egyén aktív közreműködését is hangsúlyozza személyisége kialakításában.

A társas érintkezésben, a másokkal folytatott kommunikáció során alakul ki folyamatosan az egyén (vagy a csoport) azonosságtudata vagy (identitása, amely viszonylag stabil, nehezen változtatható és labilisabb, könnyen változó tudati elemeket egyaránt tartalmazhat. Ez a folyamat ellentmondásos, konfliktusokon, nemegyszer válságokon keresztül zajlik le, mígnem új azonosulási támpontok révén újra helyreáll a harmónia, az identitás viszonylag állandó kerete.

Ha az identitás ily módon a pszichikum vagy a csoporttudat szerveződésének formája, amely nélkül nehezen képzelhető el integráns személyiség (illetve egységes öntudatú csoport), akkor nyilvánvaló, hogy önmagában nem minősíthető tartalmát a mindenkori társadalmi és egyéni meghatározottságokból meríti. Ezért helytelen általában identitásválságról beszélni, ha nem mondjuk meg, hogy konkrétan milyen azonosulás az, amely válságba jutott, s vajon ez jó-e vagy rossz, s mi lép a helyébe? Az identitásválság megállapítása ugyanis csak az ember egyetemes otthontalanságát fejezi ki, hangot adva egy állítólag „modern”

életérzésnek, ámde sem a tudomány, sem a köznapi gyakorlat nem sokat tud vele kezdeni.

A mindennapokban élő konkrét embert pszichológiailag mindenekelőtt azonosítástudata, szakkifejezéssel: *identitása* horgonyozza le a társadalomban. Az identitás nem szűkíthető le az „én” egyszeri és megismételhetetlen élményére, jóllehet az „én” élménye az alap, amelyre minden további önmeghatározás épül. Az „én” azonban üres elvonatkoztatás, és ha nem találja meg tükrét és visszajelzőjét a „másikban”, a szűkebb társas mezőben, a családban, a munkahelyi, baráti, szabadidős stb. kiscsoportokban – előbb-utóbb a konkrét esetekben pszichiátriai és pszichopatológiai tünet lesz.

Ez a társas viszonyok alapján szerveződő azonosságélmény oly módon lép tovább a társadalmi meghatározottság felé, hogy az egyén pszichikumába beépülnek azok a közvetlen egyéni tapasztalatoktól független azonosulási támpontok, amelyeket az egyén a nevelődése, majd a társadalom életében való részvétele során már éppúgy készen talál, akárcsak a nyelvet, amelyen beszél. A család, melybe beleszületik, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt pozíció, az elsajátított világnézeti eszmerendszer, a társadalom helye a megosztott politikai-gazdasági világszisztémában, nem utolsósorban pedig az etnikai-nemzeti csoportba való tartozás - mind olyan külső meghatározás az egyén számára, melyet valamilyen formában bensővé kell tennie, önnön azonosságátudatába be kell építenie ahhoz, hogy választ tudjon adni arra a szüntelenül felvetődő kérdésre, melyet önmaga is feltesz, ahogy neki is felteszik: „ki vagyok én?”, „ki vagy te?”

A *társadalmi identitás* tehát az önmeghatározás olyan szempontjainak elsajátított rendszere, melyek révén az egyén önmagát sok más hozzá *hasonló* egyénnel együtt bizonyos társadalmi csoportok tagjaként azonosíthatja, kielégítve így módon az önnön létére, mivoltára vonatkozó kérdés szükségletét, illetve lecsillapítva az e kérdés megválaszolatlansága folytán keletkező bizonytalansági érzéseket.

Nyilvánvaló, hogy ez az azonosulási folyamat sokarcú, hiszen számos nagycsoporthoz tartozunk egyszerre. Egyúttal aktivitást foglal magában, mivel nem egyszerűen a csoportviszonyok lenyomataiként határozzuk meg önmagunkat, hanem sok esetben bizonyos csoporttagságot *vállalunk* (ilyen például a párttagság), más csoporttagságokat pedig elutasítunk. E sokféleség tagoltan épül be társadalmi identitásunkba; vannak olyan hovatarozások, amelyek fontosnak, egyenesen életfontosságúnak tűnnek, melyek nélkül életünket érte lm ét-vesztettnek gondoljuk, más hovatarozások jelentősége viszont kevésbé fontos, esetleg mellékes.

Azt is látnunk kell azonban, hogy ez a fontossági elrendeződés nem szól egyszer s mindenkorra, az idők és a körülmények változásával egyes szempontok súlya felerősödhet (például a társadalmi mobilitással vagy az életkori változásokkal összefüggésben), másoké pedig csökkenhet. Dinamikus rendszerről van tehát szó, mely ráadásul a mindenkori konkrét élethelyzettől függően is változásokot mutat. (Egy nemzetközi futballmeccsen például erőteljesebben érvényesül a nemzeti hovatarozás érzése, mint egy nemzetközi rockkoncerten, ahol az énekeseket hovatarozásuktól függetlenül produkciójuk színvonala, esetleg irányzata alapján ítéljük meg, szemben a futballpéldával, ahol a saját csapattal együtt örülünk vagy búslakodunk.)

Korunk egyik nagy paradoxona – amelyet különben az egyenlőtlen társadalmi fejlődés tényeit regisztráló Lenin zseniálisan előre látott -, hogy a világban erőteljesen érvényesülő nemzetköziesedés nemhogy gyengítette, hanem inkább erősítette a nemzet szerepét az emberek mindennapi azonosságátudatát szervező elvek sorában. A történelemtudomány eredményeiből ismeretes, hogy a nemzeti elv a történelmi fejlődés meghatározott szakaszán lépett elő társadalomszervező kategóriaként, s hogy ez a folyamat eltérő módon alakult a világ különböző részein. Bennünket, magyarokat elsősorban az a különbség érint, amely a nyugat-európai társadalomfejlődés és a belőle következő nemzeti szerveződés, valamint a kelet-és közép-európai társadalomfejlődés és annak következményei között észlelhető.

Viszonyaink megkésett polgárisulása, valamint nemzeti függetlenségünk hiánya és csorbulása a környező népek hasonló helyzetével párosulva oda vezetett, hogy a magyar társadalmat nemzeté szervező ideológiai-politikai erőfeszítések több ponton ütköztek a velünk közös földrajzi-birodalmi keretek között élő népek hasonló jellegű erőfeszítéseivel, s ezáltal történelmileg nehezen feledhető sebeket ütöttünk egymáson.

A nemzeti elv felélénkülése korunkban szükségszerűen felidézi a múltbeli nacionalista torzulások megismétlődésének kísértetét. E reális veszélyt persze nem szabad eltúloznunk. A „békévé oldó emlékezés” nem jelenthet felejtést: az egymást gyanakodva szemlélő nacionalista ideológiák okozta történelmi traumák remélhetően pozitív irányú tanulási folyamatot indítottak el mind a magyar nemzetben, mind pedig más nemzetekben.

A nacionalizmus túlzásaira, kártevésére azonban nem reagálhatunk oly módon, hogy egyben ne törekedjünk a nemzeti identitásban meglévő pszichológiai és társadalmi pozitívumok kiaknázására, a demokratikus és szocialista értékekkel összeegyeztethető nemzeti társadalom kiteljesítésére. Az azonosságtudatnak fontos összetevője a nemzeti társadalomban való részesség, amely által az egyén másokkal való közösségben kialakíthatja a közös történelmi múlt, a közös kultúra és a közös szokások, valamint a közös nyelv talaján sajátos világlátását. Anélkül persze, hogy kétségbe kellene vonnia az egyéb nemzeti világlátások érvényét, vagy el kellene utasítania a nemzetit a nemzetközivel ötvözni képes világnézetek (adott esetben például a szocializmus) vonzását.

Társadalmunkban a nemzeti identitás két rétegét különböztetjük meg, amelyek szociológiailag körülírható rétegekhez is köthetők. A *spontán nemzeti identitás* a közkeletű publicisztikai vélekedésekkel ellentétben társadalmunk legszélesebb rétegeiben jelen levő, pszichológiailag hatékony képződmény, amelynek révén a magukat magyarokként meghatározó személyek stabil, legnagyobb részét pozitív érzelmekhez jutnak a nemzeti csoporthoz való tartozásuk révén, büszkeséget éreznek a magyar nemzet történelmi, gazdasági, politikai, kulturális és egyéb (például sportbéli) teljesítményeinek láttán, s önmaguk azonosságtudatában pozitív szempontként van jelen magyar mivoltuk. Érzelmi jellegű képződményről lévén szó, ez a fajta identitás az élet korai (6-10 év közötti) szakaszán épül be az emberekbe, jól kommunikálható, és főként a nemzeti önértetet sértő, előítéletes viselkedésre való reagálásban nyilvánul meg. Szerves eleme a „magyar” jelző önmeghatározó szempontként való elismerése, s ezáltal valamiképpen mindazon értékek és tipikus helyzetek „magától értetődőnek”, „természetesnek” tartása, amelyekre a „magyar” jelző illik.

Az *ideológiai szintű nemzeti identitás* a spontán identitás érzelmi tartalékaira épít, de már jelentős gondolati-ismereti elemeket is tartalmaz. Ez a változat szükségképpen összefügg a nagyobb tudatossággal, a magasabb iskolai végzettséggel, illetve a társadalmi munkamegosztásban betöltött hely jellegével, általában a kulturális, ideológiai, politikai tevékenységgel. Az ideológiai szintű identitás hordozói szociológiailag persze nem szakadnak el a spontán nemzeti identitással rendelkező tömegektől, hanem számukra mintegy „véleményirányítóként”, a nemzeti szempontból értékelhető információk „strázsáiként” jelennek meg. Nem mindegy, hogy az ideológiai szintű identitás milyen ismereti-gondolati elemeket foglal magába e tekintetben: különös figyelmet érdemel az iskola, a tömegkommunikáció, a felsőoktatás és általában véve az értelmiségi rétegek tudatformálását szolgáló intézmények munkája, hiszen javarészt ezektől függ az ideológus, identitás „modernizációja”, azaz nacionalista, avitt, meg nem gondolt gondolatokkal terhes változatainak megbénítása és kiiktatása a társadalmi kommunikáció folyamataiból.

A szocialista társadalom értékeivel összeegyeztethetetlen negatív identitásmin-ták (így a nacionalizmus) elhallgatása, nyilvános kritikájuk hiánya láthatóan egyáltalán nem vezet automatikus megszűnésükhöz. Sőt azt a látszatot keltve, hogy „kényes”, „tabu” kérdésekről van szó, a formális, azaz nyilvános kommunikációban való mellőzöttségük az informális, magánjellegű kommunikációban egyenesen

felértékeli, jelentőségükhöz képest túlbecsüli a nemzeti identitással összefüggő kérdéseket. Ezáltal „nemzeti” kérdéssé tesz olyan konfliktusokat, amelyek valójában a demokratikus társadalomszerveződés, a gazdasági és társadalmi reform-folyamat, egyáltalán társadalmunk modernizálásával függnek össze.

Elismerve tehát az azonosságtudat pszichológiai és szociológiai realitásait, belátva a nemzeti keretek objektivitását és fontosságát a mai világban, akkor járunk el helyesen, ha az ideológiai szintű nemzeti identitás számára olyan gondolati-tudati mintákat kínálunk, amelyeknek összességét *demokratikus nemzeti identitásként* jellemezhetjük. Ezen azt értjük, hogy a társadalmi kommunikációban fokozott figyelmet kell szentelnünk a nemzeti lét sajátos problémáinak, de olyan nemzetfogalom alapján, amely nyitott más nemzetek értékeivel és „magától értetődésével” szemben, nem lezárja, hanem kinyitja az utat az emberiséggel való azonosulás felé, és a társadalmi haladás fő vonalába esik. Az ilyen értelmű nemzeti identitás önismereti jellege folytán kritikus, pozitívumokat és negatívumokat egyaránt képes számba venni a nemzeti „univerzumon” belül, s képes a konfliktusoknak, a feszültségeknek valóságformáló tettek és cselekvések irányában történő levezetésére.

Nincs hagyomány nélkül ez az identitás, hiszen nemzeti létünk sorsfordulóin mindig voltak olyan korszakos személyiségek, akiknek a nemzettel szembeni kérelhetetlen és számonkérő attitűdje az iránta való határtalan szeretettel és odaadással párosult. S akár forradalmárok, akár „hídépítők”, akár költők voltak, a „haza” és a „haladás” eszményeit máig érvényes módon egységbe tudták ötvözni. Megváltoztatva a megváltoztatandókat, ma sem lehet más azoknak a feladata, akik embernek akarnak maradni magyarok és nem magyarok között.

Csepeli György